

УДК 343.31(477)

**Т. В. Ламах***аспірант кафедри кримінального права та криміналістики  
Академії адвокатури України*

### СУЧАСНА ПРАКТИКА ПРОВЕДЕННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ЗА КРИМІНАЛЬНИМИ ПРОВАДЖЕННЯМИ ПРО МАСОВІ ЗАВОРУШЕННЯ

**Постановка проблеми.** Останніми роками в українському суспільстві стають типовими такі явища масового характеру, як проведення багатолюдних мітингів, демонстрацій на підтримку або протидію здійснюваних державних реформ, цінової політики, заходів у сфері охорони природних ресурсів тощо. Загалом це відповідає розумінню реалізації законних прав особи, проте іноді поширюються такі явища масового характеру, які несуть у собі загрозу суспільству, окремим громадянам чи групі громадян, або й державі. Серед них організація масових заворушень, що супроводжуються насиллям, погромами, підпалами, знищенням чужого майна, застосуванням вогнепальної зброї, вибухових пристроїв, що є проявом посягання на суспільний порядок й безпеку, на порядок управління, на життя, здоров'я, свободу та гідність особи. Достатньо пригадати події 2 травня 2014 р. в Одесі, коли внаслідок масових заворушень за участю проросійських і проукраїнських активістів, що стали один проти одного, загинуло 48 осіб, постраждали майже 300. Чимало негативних наслідків мають події 31 серпня 2015 р., що трапилися в м. Києві після ухвалення в першому читанні змін до Конституції в частині децентралізації, коли біля Верховної Ради агресивно налаштовані учасники мітингу почали штурмувати будівлю, через що загинули четверо бійців Нацгвардії, ще приблизно 150 осіб постраждали. Такі й подібні події створюють атмосферу страху в суспільстві, викликають недовіру до дій уряду країни, несуть загрозу життю й здоров'ю окремих громадян. Саме тому встановлення й притягнення до заслуженої відповідальності винних у вчиненні таких злочинів є одним із важливих завдань, що стоять сьогодні перед правоохоронними й судовими органами України.

**Актуальність теми.** Одним із важливих завдань української юридичної науки є безперервне озброєння правоохоронних органів держави ефективними засобами й методами протидії кримінальним правопорушенням. Безумовно, провідна роль у цій справі належить криміналістичній науці, адже саме вона розробляє і залучає з інших галузей знань різноманітні рекомендації щодо прийомів та методів, без яких неможливо собі уявити розслідування будь-якого кримінального правопорушення. Діяльність із досудового розслідування масових заворушень має свою специ-

фіку, яка зумовлюється обставинами вчинення конкретного злочину, умовами й чинниками, що визначають утворення й збереження його слідів, подіями, що пов'язані з їх виявленням і фіксацією, конкретними умовами проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій. Під час розслідування масових заворушень треба встановити й доказати всі обставини, без яких неможливо здійснити правильну юридичну кваліфікацію вчиненого, захистити порушені права людини, доказати вину й ступінь провини конкретних осіб, визначити справедливую міру покарання.

У процесі досудового розслідування масових заворушень у сторін кримінального провадження можуть виникати питання, що потребують наукового підходу. Для їх вирішення слідчий, прокурор та сторона захисту залучають експертів як фахівців із різноманітних галузей науки й техніки. Судові експертизи допомагають вивчити сліди й інші речові докази, встановити механізм утворення певних слідів, характер змін, що виникли в навколишній обстановці, відповісти на різноманітні питання шляхом виявлення й дослідження фактичних даних про подію масового заворушення та осіб, які брали активну участь в її організації та здійсненні.

**Виклад основного матеріалу.** Доказування під час кримінального провадження передбачає збирання, перевірку й оцінку доказів особами, що уповноважені на здійснення такої діяльності. Судова експертиза є одним із засобів доказування, змістом якого є науково обґрунтоване дослідження, а метою – встановлення фактичних даних, що викладені у висновку експерта, який є окремим джерелом доказів (ч. 2 ст. 84 КПК України), що не має наперед встановленої сили. Основним призначенням судової експертизи є отримання доказів за кримінальним провадженням на основі використання спеціальних знань. У процесі досудового розслідування масових заворушень з'являється потреба в проведенні значної кількості судових експертиз. Багато з них мають яскраво виражену пошукову спрямованість.

Об'єктами різноманітних експертних досліджень у такому разі зазвичай є: трупи загиблих; живі особи, яким завдано тілесних ушкоджень, зокрема підозрювані в причетності до участі в масових заворушеннях; предмети, що вилучені з міс-

ця події, якими можуть бути зброя, елементи боеприпасів, частки вибухових пристроїв, предмети, що застосовувалися як знаряддя вчинення злочину; плакати із закликами до насильницьких дій; різноманітні предмети, вилучені в затриманих, зокрема одяг, який має біологічні сліди, а також сліди пошкоджень, пороху, кіптяви, паливних речовин тощо. Об'єктами судових експертиз можуть бути й інші матеріали кримінального провадження, що містять дані, які стосуються предмета експертизи й необхідні для вирішення поставлених експерту завдань. Це можуть бути протоколи й відеозаписи огляду місця події, відеозаписи з камер вуличного спостереження або автомобільних відеореєстраторів, акти судово-медичного освідчування потерпілих та ін.

Розслідування масових заворушень під час доказування фактів насильства й учинення озброєного опору не можна уявити без використання знань в галузі судової медицини, а встановлення тяжкості тілесних ушкоджень та причин настання смерті зумовлює потребу обов'язкового залучення експерта для проведення судово-медичної експертизи.

Об'єктами обов'язкової судово-медичної експертизи трупа в разі розслідування масових заворушень можуть бути: трупи осіб, що померли від насильницьких дій, незалежно від роду й місця смерті; трупи осіб, що доставлені з місця вчинення злочину, померлі в лікувальних закладах за невстановленого діагнозу, а також трупи осіб, що надійшли в лікувальний заклад мертвими; трупи осіб, які померли раптово (незалежно від місця смерті), причина смерті яких не встановлена й не видано «лікарське свідоцтво про смерть»; трупи невстановлених осіб [1, с. 99]. Необхідність у проведенні експертизи трупа виникає за наявності на тілі вогнестрільних ушкоджень, слідів впливу вибухових пристроїв, пошкоджень, завданих гострими чи тупими предметами, за наявності ознак механічної асфіксії тощо.

Судово-медична експертиза речових доказів за кримінальними провадженнями про масові заворушення призначається для дослідження слідів біологічного походження, якими можуть бути кров, слина, інші виділення людського організму, що виявлені органами досудового розслідування під час огляду місця події, одягу, знарядь злочину, під час проведення обшуків особи або приміщень, транспортних засобів та в інших випадках. Метою проведення експертизи об'єктів біологічного походження є визначення природи досліджуваного об'єкта, встановлення його родової, видової, групової належності, встановлення можливої належності певній особі. За кримінальними провадженнями про масові заворушення такі експертизи проводяться для визначення знарядь травми, ідентифікації предметів, якими спричи-

нено травму, визначення природи мікрооб'єктів, слідів, забруднень, нашарувань різноманітних речовин [1, с. 106].

При розслідуванні масових заворушень неабияке значення мають і медико-криміналістичні експертизи. Доцільність призначення й проведення такої експертизи спричинена, з одного боку, специфічним об'єктом дослідження, а з іншого – особливістю слідів на тілі людини, вивчення яких потребує криміналістичних знань. Тому з'являється потреба використання відомостей із різних галузей наукових знань. Медико-криміналістичну експертизу залежно від певної або іншої галузі знань криміналістичної науки поділяють на медико-трасологічну та медико-балістичну. Медико-трасологічна експертиза призначається тоді, коли необхідне вирішення питань стосовно механізму утворення слідів, виду й ознак знаряддя, яким були завдані ушкодження, інколи для встановлення тотожності конкретного знаряддя травми. У процесі проведення медико-балістичних експертиз експертами вирішуються питання, спрямовані на встановлення виду вогнепальної зброї, якою спричинені ушкодження, кількості здійснених пострілів, напрямку й відстані пострілу, взаємного розташування зброї та тіла особи в момент завдання вогнестрільних ушкоджень [2, с.144].

Одним із головних питань, що ставиться експерту в галузі судової медицини, є ідентифікація особи, велике значення для проведення експертного дослідження й отримання правильних результатів мають біологічні методи. Сучасні методи біологічних досліджень дозволяють вирішувати комплекс задач, а саме: встановлювати наявність слідів біологічного походження на об'єктах, встановлювати групову або статеву належність слідів біологічного походження з метою визначення джерела їх походження, ідентифікувати живих людей та трупи [3, с. 101]. Потужним інструментом отримання важливої доказової інформації під час розслідування масових заворушень може бути генетична ідентифікація особи. Необхідно зазначити, що застосування молекулярно-генетичних досліджень дозволяє швидко й ефективно ідентифікувати постраждалих та провести реконструкцію обставин події в ситуаціях з великою кількістю людських жертв [4, с. 179]. Об'єктами судових експертиз за кримінальними провадженнями про масові заворушення можуть бути стріляні гільзи, кулі; сліди застосування спеціальних засобів – гумові кулі, аерозольні балончики з-під сльозогінного газу, вогнепальна та холодна зброя, біти, кийки, металеві прутки, головні убори, пов'язки, фрагменти одягу учасників заворушень, їхне взуття, транспаранти з різного роду закликами; предмети, викрадені під час погромів; невикористані пляшки із запалювальною сумішшю та деякі інші

речі [5, с. 101]. У процесі досудового розслідування цього виду злочинів об'єктами судових балістичних та трасологічних експертиз можуть бути знаряддя й предмети, що використовувалися під час заворушень. Судово-лінгвістичними, почерковзначими експертизами та технічними експертизами документів досліджуються предмети й документи, що використовувалися для організації масових заворушень й підбурювання до них.

Одним із видів судової експертизи, яка може бути призначена на початковому етапі досудового розслідування масових заворушень, є експертиза матеріалів і засобів звукозапису та відеозвукозапису. Об'єктами такої експертизи можуть бути аудіо- та відеозаписи, що отримані працівниками правоохоронних органів і силових структур під час виконання покладених на них обов'язків з охорони громадського порядку, матеріали від кореспондентів засобів масової інформації, а також аудіо-, відеоматеріали, що отримані випадковими громадянами як очевидцями цих подій під час відеозйомки приватного характеру, відеозаписи з автомобільних відеореєстраторів, які можна назвати умовно «матеріалами громадського документування». Окрему категорію становлять матеріали відеозаписів зі штатних камер вуличного відеоспостереження, кількість яких в українських містах і насамперед у Києві дедалі збільшується. Здебільшого такі аудіо- та відеозаписи виконуються сьогодні за допомогою цифрових пристроїв (цифрових магнітофонів, відеокамер, реєстраторів, відеонакопичувачів). На даний час спостерігається тенденція збільшення кількості експертиз із дослідження цифрових аудіо- та відеозаписів, що містяться на цифрових носіях. Для проведення такого виду експертизи фахівець залучається у випадках, коли необхідно встановити фактичні дані, пов'язані з технікою та технологією виготовлення відеофонограми, з потребою ідентифікації чи діагностики особи зображених персонажів чи дикторів, мовлення яких на ній зафіксовано. У результаті проведення судової експертизи матеріалів аудіо- та відеозаписів можна виявити умови, в яких було зроблено запис, ідентифікувати осіб, їхні дії, дослівний зміст їхніх розмов, що дозволяє встановити підбурювачів, активних учасників масових заворушень. Також піддаються аналізу й розкриваються у висновку експерта всі події, що відбуваються в певний час – жести, рух осіб, за можливості – особливості міміки тощо.

Науковцями звертається увага на те, що ситуації, які потребують використання спеціальних знань експертів у галузі судової експертизи матеріалів і засобів аудіо- та відеозаписів, можна умовно поділити на такі категорії: пошукові, пов'язані з отриманням інформації про особу, яка розшукується, за відеозображеннями, за її зовнішнім виглядом, голосом або мовленням; ідентифіка-

ційні, пов'язані із завданням ототожнення особи, яку перевіряють, за її наявності й наявності необхідних для порівняльного дослідження зразків; ситуаційні, пов'язані зі встановленням за відеофонограмами умов обстановки, акустичного середовища й інших обставин події, яка відображена на відеофонограмі; інформаційно-оціночні, які потребують оцінки достовірності відображуваної інформації у зв'язку з можливістю її фальсифікації з подальшими навмисними змінами первинного запису [6, с. 34]. Майже в кожному клопотанні до слідчого судді про призначення цього виду експертиз ставляться питання стосовно монтажу наданої фонограми, її оригінальності, ідентифікації пристрою запису, за допомогою якого він здійснювався. Фахівці в галузі судової експертизи матеріалів та засобів аудіо- та відеозапису звертають увагу на те, що за комплексного вирішення таких питань доцільно застосовувати термін «автентичність фонограми», що є узагальнюючим стосовно широкого спектра експертних завдань, вирішення яких дає відповідь на питання щодо достовірності й справжності досліджуваної фонограми [7, с. 381]. Сьогодні здебільшого використовують не аналогову, а цифрову аудіо- та відеозйомку, тому цілком слушно постає питання щодо можливості встановлення фактів монтажу на фоно- та відеофонограмах. Фахівці в галузі судової експертизи матеріалів і засобів відеозвукозапису звертають увагу на те, що принципова відмінність цифрових записів від аналогових полягає лише в тому, що встановити автентичність під час експертизи значно складніше, але вирішення таких завдань до снаги досвідченим експертам. Щодо аналогових записів це майже завжди можливо, оскільки використовуються в основному пристрої, які вилучаються в оператора й на запит експерта можуть бути йому надані, проте для багатоканальних цифрових реєстраторів це практично неможливо зробити. Водночас установити відповідність слідів записуючого пристрою з тим апаратом, який використовувався для запису, для достовірного вирішення питання про наявність або відсутність ознак монтажу чи копіювання – бажано, а для дослідження властивостей і характеристик пристрою, використаного для виробництва записів, – необхідно. Якщо для відеозапису використовувався спеціальний технічних засіб, який використовується правоохоронними органами під час проведення оперативно-розшукових заходів або негласних слідчих (розшукових) дій, то провести дослідження відео- та звукозапису з метою встановлення оригінальності запису та конкретного пристрою запису можна за умови надання на порівняльне експертне дослідження безпосередньо експериментальних записів, оформлених належним чином, отриманих за допомогою зазначеної техніки [8, с. 246–247].

У процесі досудового розслідування масових заворушень досить часто виникає питання щодо ідентифікації особи за ознаками зовнішності, що зафіксовані у вигляді об'єктивних зображень на різних носіях. Сучасними носіями інформації про ознаки зовнішності людини є цифрові фото- та відеографічні зображення, які отримують на основі спеціальних цифрових технологій і відповідної апаратури. Поруч із такими об'єктами на експертизу часто надають фотозображення, отримані за допомогою мобільних телефонів.

Під час проведення фотопортретної (портретно-криміналістичної) експертизи в кримінальних провадженнях проводиться аналіз й порівняння зовнішніх прикмет особи та їх відображення на фотографічних знімках та інших об'єктах – передусім на відеокадрах. Метою цих досліджень є визначення тотожності конкретної особи, зображеної на представлених досліджуваних об'єктах. Наприклад, це може бути відеозапис масових заворушень за участі конкретної особи, яка вчиняє злочинні дії. Технологічні особливості отримання зображень впливають на можливості вирішення ідентифікаційного завдання [9, с. 40]. На даний час спостерігається тенденція до частої відмови експерта від вирішення поставленого завдання у зв'язку з низькою якістю відображення ознак зовнішності або вирішення такого завдання в імовірній формі. Досить часто відмова експерта від вирішення ідентифікаційної задачі в категоричній формі пояснюється ненаданням порівняльних зразків фотозображень особи за близьким до досліджуваного портрета ракурсом і положенням голови під час фотозйомки.

Проведення ідентифікаційних портретних експертиз зображень, отриманих цифровими фото- та відеозасобами, також спричиняє складнощі, оскільки фахівці, які проводять такі експертизи, повинні знати відповідні технологічні процеси, які відбуваються під час фото- та відеофіксації, можливості сучасної цифрової фотографічної та відеоапаратури. Коли необхідно оцінити явні ознаки використання цифрових технологій для зміни зображення, то зазвичай призначають комплексну експертизу [10, с. 33].

Розглянуті нами види судових експертиз за кримінальними провадженнями про масові заворушення зазвичай призначаються на початковому етапі розслідування, коли необхідно отримати відправну інформацію про подію, її механізм, за потреби в даних щодо причетності до цього кримінального правопорушення конкретної особи, використання якихось предметів як знарядь злочину тощо. Завдання, що ставляться експерту, залежать від кожного конкретного факту вчинення злочинних дій та обсягу матеріалів, які є в розпорядженні сторін кримінального провадження на момент появи потреби в проведенні експертних досліджень.

**Висновки.** У процесі досудового розслідування масових заворушень можуть бути призначені різні види судових експертиз, висновки за якими не вважаються особливим видом доказів й оцінюються за загальними правилами оцінки доказів. Такий висновок буде слугувати доказом тоді, коли особа, яка його оцінює, матиме впевненість у його належності, допустимості, достовірності, відповідності експертному завданню, повноті й науковості. Під час проведення судових експертиз широко використовуються найновітніші науково-технічні засоби й сучасні експертні технології. Для оцінювання допустимості й значущості висновку експерта як джерела доказів сторони кримінального провадження й суд аналізують як дотримання процесуальної форми призначення й проведення експертизи, так і застосовану експертом методику дослідження з погляду оптимального вибору й коректності методів аналізу, обґрунтованості висновків, зроблених на підставі отриманих результатів.

### Література

1. Колесник В. А., Івасішин Т. М. Судова медицина та психіатрія: навч. посібник. К.: Нац. акад. СБУ, 2018. 244 с.
2. Багмет А. М. Особенности назначения специальных исследований по уголовным делам о массовых беспорядках. Известия тульского государственного университета. Экономические и юридические науки. Вып. 4. Ч. II: Юридические науки. Тула: Изд-во ТулГУ, 2013. С. 142–146.
3. Гора І. В., Сідельніков А. В. Сучасні проблеми ідентифікації особи методом ДНК-аналізу. Вісник Академії адвокатури України. 2018. № 40. С. 98–104.
4. Дунаєв О. В. Актуальні питання судово-медичної генетики в Україні. Український медичний альманах. 2013. Т. 16. № 1. С. 179–182.
5. Шалдирван П. В. Методика розслідування масових заворушень: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 2005. 195 с.
6. Гора І. В. Можливості судової експертизи відеозапису в розслідуванні злочинів організованої злочинності: матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції. м. Одеса, 30 березня 2018 р. Одеса, 2018. С. 32–35.
7. Шеметова Н. А. Установление аутентичности фонограмм. Теория та практика судової експертизи і криміналістики: зб. наук. праць. Вип. 10. Харків: Право, 2010. С. 381–388.
8. Брендель О. І. Засоби прихованого відеоспостереження та особливості їх використання в процесі розслідування злочинів і експертного дослідження. Теория та практика судової експертизи і криміналістики: зб. наук. праць. Вип. 16. Харків: Право, 2016. С. 239–248.
9. Зинин А. М. Задачи, решаемые при проведении судебных портретных экспертиз. Теория и практика судебной экспертизы. 2016. № 2 (42). С. 40–42.
10. Зинин А. М. Компетенция при производстве судебных портретных экспертиз: проблемные вопросы. Теория и практика судебной экспертизы. 2016. № 4 (44). С. 31–34.

### Анотація

**Ламах Т. Б.** Сучасна практика проведення судових експертиз за кримінальними провадженнями про масові заворушення. – Стаття.

У статті розглянуто сутність судової експертизи та її значення в досудовому розслідуванні кримінальних проваджень про масові заворушення. Звернуто увагу на необхідність проведення таких видів експертиз, як: судово-медична, окремі види традиційних криміналістичних експертиз, експертизи матеріалів і засобів аудіо-, відеозапису.

*Ключові слова:* судова експертиза, судово-медична експертиза, медико-трасологічна експертиза, медико-балістична експертиза, експертиза матеріалів відеозвукозапису, розслідування масових заворушень.

### Аннотация

**Ламах Т. Б.** Современная практика проведения судебных экспертиз по уголовным производствам о массовых беспорядках. – Статья.

В статье рассмотрены сущность судебной экспертизы и ее значение в досудебном расследовании уголовных производств о массовых беспорядках. Обращено внимание на необходимость проведения таких видов

экспертиз, как: судебно-медицинская, отдельные виды традиционных криминалистических экспертиз, экспертизы материалов и средств аудио-, видеозаписи.

*Ключевые слова:* судебная экспертиза, судебно-медицинская экспертиза, медико-трасологическая экспертиза, медико-баллистическая экспертиза, экспертиза материалов видеозвукозаписи, расследование массовых беспорядков.

### Summary

**Lamakh T. B.** Modern practice of realization of judicial examinations on criminal productions about riots. – Article.

In the article essence of judicial examination and her value are considered in pre-trial investigation of criminal productions about riots. Paid attention to necessity of realization of such types of examinations: as medico-legal, separate types of traditional criminalistics examinations, examinations of materials and facilities audio videotape recording.

*Key words:* forensics, to forensic medical examination, medical examination trasological, medical and ballistic examination, examination of materials of audio, video recording, investigation riots.